

پایاندها در آینه واسپاری قانونی

رحیم قاسمی^۱
نرگس نشاط^۲
داریوش علیمحمدی^۳
ابراهیم افشار زنجانی^۴

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۵/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۶/۱۵

چکیده:

هدف: سنجش میزان تعهد و عمل به التزامهای قانونی واسپاری از لحاظ وضعیت واسپاری پایاندها براساس محل نشر، نوع مؤسسه و نوع نشریه در یک بازه زمانی دهساله (۱۳۸۷-۱۳۹۶).

روش: پژوهش به روش پیمایشی انجام گرفته و از نوع کاربردی است. به این منظور، کلیه پایاندهای چاپی که طی سالهای ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۶ از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز نشر دریافت کرده اند و پایاندهای واسپاری شده و ثبت شده بر روی سرور مرکزی بانک کتابشناسی کتابخانه ملی در برنامه رسا طی سالهای ۱۳۸۷-۱۳۹۶ مد نظر قرار گرفت.

یافته‌ها: در این دوره ده ساله ۲۹۵۳۰ عنوان پیابند در سامانه رسانه‌های کشور ثبت شده است. ۱۰۸۴۶ عنوان آنها در کتابشناسی کتابخانه ملی موجود بود. از عناوین مشترک در دو سامانه نزدیک ۵۴ درصد به کتابخانه ملی واسپاری نشده‌اند. از کل پایاندهای منتشر شده نزدیک به ۵۵ درصد به کتابخانه ملی واسپاری نشده است.

نتیجه گیری: میزان پایبندی به مصوبات و قوانین واسپاری بین ناشران و نهادهای مسئول را کمتر از ۵۰ درصد است.

کلیدواژه‌ها: واسپاری قانونی، پایاندها، نشریات ادواری، کتابخانه ملی.

^۱ دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش شناسی پردیس دانشگاه خوارزمی rahimrn@gmail.com

^۲ عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (نویسنده مسئول) narges_neshat@yahoo.com

^۳ عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی webliographer@gmail.com

^۴ عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران ebafshar@gmail.com

هر یک از آثار مضبوط به منزله سند چگونگی اندیشه‌ها، تلاش‌ها، فراز و فرودها، ضرورت‌ها و خط مشی بهره‌وری مردمان دوران پیشین است که در حافظه تاریخ به نسل‌های بعد رسیده و به آیندگان نیز واگذار خواهد شد. این آثار، پشتوانه اصالت تاریخ و بالندگی ملی یک کشور را نمایان می‌سازد. یکی از راه‌های اصلی فراهم‌آوری، نگهداری، حفظ و انتقال این آثار به نسل‌های حال و آینده، واسپاری قانونی است. برای تحقق چنین امری کتابخانه ملی به عنوان کتابخانه مادر در هر کشور این وظیفه قانونی را برعهده دارد. گرچه موضوع واسپاری یا تحویل نسخه رایگان در غرب در دهه شانزدهم میلادی به کتابخانه‌ها راه یافت، اما ایجاد و تقویت سازوکارهای آن در طول زمان با تدوین قوانین مختلف در اکثر کشورهای جهان - بویژه کشورهای توسعه یافته - مورد توجه قرار گرفت.

واسپاری در فرهنگ بزرگ سخن به معنای "تفویض" آمده است (انوری ۱۳۸۱، ص ۸۱۴۵)؛ و تفویض به معنای سپردن و واگذار کردن است (انوری، ۱۳۸۱، ص ۱۸۲۱). در جامعه کتابداری، واسپاری معادل سپردن یک یا چند نسخه از آثار منتشر شده توسط ناشر به یک یا چند کتابخانه تعبیر می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۶).

ایفلا؛ کتابخانه‌های ملی را معمولاً مسئول و پاسخگوی واسپاری قانونی می‌داند، هرچند سایر نهادها مثل کتابخانه‌های عمومی و دانشگاه‌ها هم به عنوان محل ذخیره واسپاری قانونی عمل می‌کنند (Ibrahim and Edzan, ۲۰۰۴; Bhatti, ۲۰۱۴). "نقش کتابخانه‌های ملی در تضمین دسترسی جهانی و عادلانه به اطلاعات همچنان یک عامل محوری و بنیادی در توسعه جامعه علمی است و واسپاری قانونی، ابزاری مهم در کمک به

این مسئولیت ملی است" (Larivière, ۲۰۰۰). جسیون^۵ (۱۹۹۱) "جامعیت" و "دسترسی" را دو شرط مهم واسپاری می‌داند. جامعیت، دلالت بر واسپاری همه آثار، بدون توجه به کیفیت یا قالب آن دارد. دسترسی، در حالی که همیشه برای منابع واسپاری شده مهیا است، اما معمولاً به طرقی محدود می‌شود. کتابخانه‌های واسپاری اغلب "آخرین پناهگاه" نامیده می‌شوند.

مروری اجمالی بر تاریخ فعالیت کتابخانه‌ها نشان می‌دهد، اولین راه حل برای دستیابی به حداکثر منابع موجود، در سال ۱۵۳۷م توسط فرانسوای^۶ اول پادشاه فرانسه، ابداع شد. وی با صدور فرمان «نسخه رایگان»، امکان دریافت حداکثری انتشارات برای کتابخانه‌های سلطنتی و ملی در یک کشور را فارغ از وضعیت اقتصادی حکومت‌ها سبب گردید براساس فرمان "نسخه رایگان"^۳ چاپخانه‌داران ملزم بودند از هر کتابی که چاپ می‌کنند یک نسخه به کتابخانه سلطنتی بفرستند" (استیویچ، ۱۳۷۳، ص ۳۵۴) و در واقع با این امر شالوده واسپاری قانونی را بنا نهاد. فرایندی که بعدها به اروپا و کل جهان تسری یافت و هم‌چنان نیز استمرار داشته و در گذر سال‌ها، تحولات و تغییرات بسیاری را متناسب با مقتضیات زمانی، مکانی هر کشور تجربه نموده است (قاسمی، ۱۳۹۶).

الزامات اجرای واسپاری قانونی، در طول تاریخ تکامل یافته و با گسترش اقلام اطلاعاتی و نوع انتشار آنها متون حقوقی نیز اصلاح شده‌است. به تدریج انواع جدید منابع، از جمله پایندها به مفاد این قانون افزوده‌شد و در تعداد نسخه‌های درخواست شده و محمل‌های جدید نیز اصلاحاتی صورت گرفت (Larivière, ۲۰۰۰). بعد از کتاب، اولین محمل‌های اطلاعاتی که تحت پوشش واسپاری قانونی قرار گرفتند مجلات و روزنامه‌ها بودند. گرچه در سال‌های اخیر، بسیاری از کشورها به واسطه رشد تصاعدی و تاثیر آن در انتشارات الکترونیکی ناگزیر به بازنگری قوانین خود شدند. به طوری که برخی کشورها در حال حاضر درگیر جمع‌آوری و ساماندهی نشریات برخط و الکترونیکی در سطح ملی هستند.

در ایران از دیرباز سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران مطابق اساسنامه، وظیفه گردآوری میراث مضبوط ملی را برعهده داشته و به عنوان نهاد اصلی متولی واسپاری قانونی در کشور شناخته شده است. از همان زمان نیز مصوبات و قوانینی^۷ برای واسپاری برخی منابع از سوی تعدادی از نهادها تدوین شده است.

در سال ۱۳۲۳ق. (۱۲۸۴)، بر اساس اعلام علاءالملک - وزیر علوم وقت - "در مدرسه دارالفنون کتابخانه‌ای ایجاد می‌شود. از آن زمان به بعد مقرر می‌گردد که هرکس کتابی به طبع می‌رساند یک جلد مجانی به آن

^۵ Jasion
^۶ Francis I

^۷ این قوانین بعضاً با قانون واسپاری شناخته شده نیست.

کتابخانه تقدیم دارد." (شعبانی ۱۳۸۰، ص ۱۳۴). بدین طریق، عملاً نخستین شکل واسپاری قانونی شکل می‌گیرد. سه سال بعد در محرم ۱۳۲۶ق. با تصویب قانون مطبوعات و اضافه شدن دو ماده ۵ و ۹ به آن، به واسپاری قانونی توجه بیشتری مبذول گردید. طبق ماده ۵ این مصوبه مقرر شد

"از هر نسخه که به طبع می‌رسد، چاپ‌کننده دو نسخه برای ضبط در کتابخانه ملی و تکمیل مجموعه مطبوعات به آنجا بفرستد. [کذا] در پایتخت این دو نسخه را رسماً نزد وزارت علوم و در سایر بلاد به شعب وزارت علوم و اداره معارف می‌فرستند. [کذا] در هر صورت قبض رسید دریافت و در آن قبض باید عنوان کتاب و عده نسخ آن که به طبع رسیده مذکور باشد. چاپ‌کننده به موجب این فصل ملتزم شرعی است که در صورت تخلف سه تومان الی شصت تومان مجانی دانی^۸ باشد بسته به نظر حاکمه قضیه" (پورااحمدجکتاجی ۱۳۵۷، ص ۸۰).

در ماده ۹ این مصوبه آمده: "در موقع انتشار هر یک از نمرات روزنامه دو نسخه به امضای مدیر برای اداره معارف شهری که در آن چاپ شده است و دو نسخه برای کتابخانه و قرائت‌خانه ملی فرستاده شود. در صورت تخلف، مدیر روزنامه پنج تومان جریمه خواهد شد" (قره‌باغی ۱۳۷۸، ص ۸).

در تبصره ماده ۶ لایحه قانونی مطبوعات، مصوب دهم مرداد ۱۳۳۴ نیز آمده است: "مدیران روزنامه‌ها و مجلات مکلفند از هر شماره نشریه خود اعم از روزنامه و مجله به محض انتشار یک نسخه به دادستان شهرستان و یک نسخه به فرماندار محل (در مرکز اداره مطبوعات وزارت کشور) و یک نسخه به فرهنگ محل (در محل اداره کل نگارش وزارت فرهنگ) و یک نسخه به کتابخانه ملی تهران و کتابخانه مجلسین تسلیم نمایند" (قره‌باغی ۱۳۷۸، ص ۴۸).

در «آئین‌نامه اصلاحی آئین‌نامه تأسیس چاپخانه» مصوب سال ۱۳۴۳ تصریح شده است: "مدیران چاپخانه‌ها مکلف‌اند دو نسخه از نشریه مورد چاپ را بعد از چاپ کامل متن و قبل از صحافی با ذکر کامل هویت مؤلف یا مترجم و تعیین تعداد نسخه‌هایی که از آن اثر منتشر خواهد شد به کتابخانه ملی تهران ارسال دارند تا حداکثر ظرف مدت ده روز در دفتر مخصوص، که برای این موضوع ترتیب داده می‌شود، به ثبت رسد" (کاتوزیان ۱۳۸۵، ص ۱۲۸۲). از آن زمان تاکنون، قوانین و مصوبات به مقتضیات زمان و فضای حاکم بر آن در خصوص واسپاری پیاده و اجرا شده است که همچنان نیز در حال تغییر و تکمیل است. آخرین مصوبه مربوط به واسپاری مطبوعات که البته با نام «الزام ناشران به تحویل تعدادی نسخ رایگان انتشارات خود به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی» شناخته می‌شود مربوط به سال ۱۳۶۸ است. به طوری که شورای عالی انقلاب فرهنگی کلیه ناشران مطبوعات را موظف کرده که تعداد ۱۰ نسخه از نشریات خود را به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

^۸رایگان

تحويل دهند. این وزارتخانه مکلف است که همه این نسخه‌ها را بین کتابخانه ملی و بر حسب ضرورت بین کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه مرکزی آیت‌الله مرعشی نجفی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، و کتابخانه‌های عمومی دیگر توزیع کند" (قره‌داغی ۱۳۷۸، ص ۱۸۲).

در مورد نشریات ادواری الکترونیکی نیز تاکنون مصوبه‌ای تدوین نشده است. همان‌طور که جیسون (۱۹۹۱) نیز اذعان داشته است "جامعیت این گونه آثار چه به لحاظ حفظ میراث مستند ملی و چه به لحاظ دسترسی پژوهشگران شرطی اساسی در واسپاری است".

اما اینکه ناشران یا مسئولان ذیربط تا چه حد به این قانون عمل کرده باشند خود نیاز به پژوهش دارد. پژوهش حاضر در صدد بر آمد با مقایسه عناوین پایاندهایی چاپی که از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز نشر گرفته‌اند با پایاندهای واسپاری شده به کتابخانه ملی، میزان عمل به التزامهای قانونی واسپاری را بسنجد. از این رو، وضعیت واسپاری پایاندها براساس محل نشر، نوع مؤسسه و نوع نشریه در یک بازه زمانی دهساله (۱۳۸۷-۱۳۹۶) مد نظر قرار گرفت.

منظور ما از پایاندها، نشریه‌هایی است که به‌طور مسلسل و در فاصله زمانی معین یا غیرمعین منتشر می‌شود و قاعدتاً به‌طور نامحدود ادامه می‌یابند و دارای صاحب امتیاز و مدیر مسئول هستند (شامل مجلات، روزنامه‌ها، سالنامه‌ها، ماهنامه‌ها و مانند آن می‌شود).

پیش از این احمدی فصیح (۱۳۸۰) در پژوهش خود نشان داده بود که ۸۵ درصد نشریات ادواری موجود در کتابخانه ملی ایران از طریق واسپاری جمع‌آوری شده‌اند. سپهری‌نیا (۱۳۹۳) نیز با بررسی میزان واسپاری ماهنامه‌ها و فصلنامه‌ها طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۲ نشان داد که ۳۲ درصد این آثار به کتابخانه ملی واسپاری شده‌اند.

در هلند نیز وربیچ و لمن (Voorbij & Lemmen, ۲۰۰۲) بر اساس معیارهای تعریف شده برای کتابخانه‌های واسپاری، نشان دادند که آنها توانسته‌اند ۸۴ درصد نشریات کشور خود را از این طریق دریافت کنند.

لاپرستی و گورین (Lopresti & Gorin, ۲۰۰۷) به بررسی نشریات دولت فدرال ایالات متحده آمریکا بر روی شبکه جهانی وب در دو نوبت پرداختند. در نوبت اول به فاصله یک تا پنج ماه بعد از واسپاری نشریات ۴۷ درصد آنها روی وب قرار گرفته بود. در دوره نهایی و موفق‌ترین دوره، ۱۸ تا ۲۳ ماه پس از واسپاری، ۶۳ درصد نمونه‌ها بر روی وب قرار گرفته بودند. آنها همچنین نتیجه گرفتند که در آمریکا تقریباً دو سوم منابع حدود ۲ سال پس از این‌که واسپاری می‌شوند از طریق وب قابل دسترس هستند.

در این پژوهش کلیه پایندهایی چاپی که طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۶ از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز نشر و پایندهای واسپاری شده و ثبت شده بر روی سرور مرکزی بانک کتابشناسی کتابخانه ملی در برنامه رسا طی سال‌های ۱۳۸۷ - ۱۳۹۶ منظور شده است. از آنجا که ثبت اسامی نشریات در سامانه رسانه‌های کشور دارای مغایرت‌هایی با سامانه نشریات کتابخانه ملی است، هنگامی که مقایسه نظیر به نظیر عناوین مد نظر بود نشریاتی در نظر گرفته شد که دقیقاً دارای عناوین مشابه و مشترک باشند. این عناوین مشترک پاینده با دوره انتشاراتی هفته نامه، ماهنامه، فصلنامه، سالنامه، روزنامه، دوهفته نامه، دوماهنامه، دوفصلنامه مشخص شده باشند. کلیه عناوینی که طی این دوره دهساله مجوز گرفته‌اند جمعاً شامل ۲۹۵۳۰ عنوان می‌شوند^۹. تعداد عناوین مشابه و مشترک شامل ۱۰۸۴۶ بوده است. برای ارزیابی پایندها به علت گردآوری داده‌ها، سامانه رسانه‌های وزارت ارشاد و بانک کتابشناختی کتابخانه ملی در نرم افزار رسا مورد استفاده قرار گرفت.

^۹ این آمار از جمع عناوین هر سال که مستقل از سال دیگر است بدست آمده است. در حالی که در زمان گزارش گیری از سامانه فقط ۶۱۷۳ نشریه چاپی مجوز گرفته بودند. آمار عناوین تا هر سال در جدول شماره ۶ ارائه شده است.

۱. وضعیت پیاپی‌های واسپاری شده به کتابخانه ملی براساس نمای محل نشر

جدول ۱. مقایسه زمانی پیاپی‌های واسپاری شده برحسب محل نشر (تهران- شهرستان)

عناوین واسپاری شده					سال
شهرستانها		تهرانی		مشترک	
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۴۴	۷۷۱	۵۶	۹۶۹	۱۷۴۰	۱۳۹۶
۴۴	۸۲۷	۵۶	۱۰۴۰	۱۸۶۷	۱۳۹۵
۴۶	۲۵۳	۵۴	۳۰۲	۵۵۵	۱۳۹۴
۴۶	۷۵۷	۵۴	۹۰۱	۱۶۵۸	۱۳۹۳
۴۴	۶۱۲	۵۶	۷۶۸	۱۳۸۰	۱۳۹۲
۴۰	۳۷۰	۶۰	۵۶۱	۹۳۱	۱۳۹۱
۳۸	۳۲۱	۶۲	۵۲۰	۸۴۱	۱۳۹۰
۳۶	۲۷۱	۶۴	۴۷۷	۷۴۸	۱۳۸۹
۳۸	۳۰۰	۶۲	۴۸۸	۷۸۸	۱۳۸۸
۳۰	۱۰۰	۷۰	۲۳۸	۳۳۸	۱۳۸۷
۴۲	۴۵۸۲	۵۸	۶۲۶۴	۱۰۸۴۶	جمع

چنانچه در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌شود؛ از میان ۲۹۵۳۰ عنوان پیاپی‌هایی که از سوی وزارت ارشاد مجوز گرفته‌اند تعداد ۱۰۸۴۶ عنوان در هر دو سامانه رسانه‌های کشور مشترک هستند. از این تعداد ۶۲۶۴ عنوان (۵۸ درصد) مربوط به انتشارات تهران است و ۴۵۸۲ عنوان (۴۲ درصد) مربوط به انتشارات شهرستان‌ها است. در مجموع، ناشران شهرستانی تقریباً ۵۸ درصد و ناشران تهرانی ۴۲ درصد واسپاری نداشته‌اند.

بیشترین تعداد عناوین واسپاری شده مربوط به سال ۱۳۹۵ با ۱۸۶۷ عنوان است که ۵۵ درصد آنها مربوط به انتشارات تهران و ۴۴ درصد آنها مربوط به انتشارات شهرستان‌ها است و کمترین تعداد عناوین واسپاری شده مربوط به سال ۱۳۸۷ با ۳۳۸ عنوان است، که ۷۰ درصد آنها مربوط به انتشارات تهران و ۳۰ درصد آنها مربوط به انتشارات شهرستان‌ها است.

۲. وضعیت واسپاری پایندها به کتابخانه ملی براساس وضعیت حقوقی موسسه نشر

جدول ۲. مقایسه زمانی پایندهای واسپاری شده برحسب نوع موسسه

عناوین واسپاری شده					سال
موسسات غیرخصوصی		موسسات خصوصی		مشترک	
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۲۱	۳۵۸	۷۹	۱۳۸۲	۱۷۴۰	۱۳۹۶
۲۰	۳۶۸	۸۰	۱۴۹۹	۱۸۶۷	۱۳۹۵
۲۱	۱۱۴	۷۹	۴۴۱	۵۵۵	۱۳۹۴
۲۵	۴۰۸	۷۵	۱۲۵۰	۱۶۵۸	۱۳۹۳
۲۵	۳۴۹	۷۵	۱۰۳۱	۱۳۸۰	۱۳۹۲
۳۲	۲۹۸	۶۸	۶۳۳	۹۳۱	۱۳۹۱
۳۱	۲۶۱	۶۹	۵۸۰	۸۴۱	۱۳۹۰
۳۲	۲۳۷	۶۸	۵۱۱	۷۴۸	۱۳۸۹
۲۹	۲۲۸	۷۱	۵۶۰	۷۸۸	۱۳۸۸
۳۸	۱۲۸	۶۲	۲۱۰	۳۳۸	۱۳۸۷
۲۵	۲۷۴۹	۷۵	۸۰۹۷	۱۰۸۴۶	جمع

از ۱۰۸۴۶ عنوان مشترک واسپاری شده ۸۰۹۷ عنوان (۷۵ درصد) مربوط به موسسات خصوصی است و ۲۷۴۹ عنوان (۲۵ درصد) مربوط به موسسات غیرخصوصی^{۱۰} است.

بیشترین واسپاری موسسات خصوصی در سال ۱۳۹۵ با ۸۰ درصد است. موسسات غیرخصوصی در سال ۱۳۸۷ با ۳۸ درصد بیشترین میزان از واسپاری را داشته‌اند. و کمترین درصد واسپاری موسسات خصوصی در سال ۱۳۸۷ با ۲۲ درصد عنوان است و موسسات غیر خصوصی در سال ۱۳۹۵ با ۲۰ درصد کمترین میزان از واسپاری را داشته‌اند.

^{۱۰} منظور از غیر خصوصی انتشارات دولتی و مراکز عمومی مانند شهرداری‌ها است.

۳. وضعیت واسپاری پایاندها به کتابخانه ملی بر اساس نمای حقوقی موسسه و محل نشر

جدول ۳. مقایسه زمانی تعداد پایندهای واسپاری شده برحسب نوع موسسه و محل نشر (تهران- شهرستان)

سال	تعداد عناوین مشترک واسپاری شده	عناوین واسپاری شده خصوصی				عناوین واسپاری شده غیر خصوصی			
		تهرانی		شهرستانی		تهرانی		شهرستانی	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۹۶	۱۷۴۰	۷۴۸	۴۳	۶۳۴	۳۶	۲۲۱	۱۳	۱۳۷	۸
۱۳۹۵	۱۸۶۷	۸۱۰	۴۳	۶۸۹	۳۷	۲۳۰	۱۲	۱۳۸	۷
۱۳۹۴	۵۵۵	۲۳۳	۴۲	۲۰۸	۳۷	۶۹	۱۲	۴۵	۸
۱۳۹۳	۱۶۵۸	۶۷۰	۴۰	۵۸۰	۳۵	۲۳۱	۱۴	۱۷۷	۱۱
۱۳۹۲	۱۳۸۰	۵۶۰	۴۱	۴۷۱	۳۴	۲۰۸	۱۵	۱۴۱	۱۰
۱۳۹۱	۹۳۱	۳۷۲	۴۰	۲۶۱	۲۸	۱۸۹	۲۰	۱۰۹	۱۲
۱۳۹۰	۸۴۱	۳۵۲	۴۲	۲۲۸	۲۷	۱۶۸	۲۰	۹۳	۱۱
۱۳۸۹	۷۴۸	۳۲۰	۴۳	۱۹۱	۲۶	۱۵۷	۲۱	۸۰	۱۱
۱۳۸۸	۷۸۸	۳۲۹	۴۲	۲۳۱	۲۹	۱۵۹	۲۰	۶۹	۹
۱۳۸۷	۳۳۸	۱۴۲	۴۲	۶۸	۲۰	۹۶	۲۸	۳۲	۹
جمع	۱۰۸۴۶	۴۵۳۶	۴۲	۳۵۶۱	۳۳	۱۷۲۸	۱۶	۱۰۲۱	۹

از میان ۱۰۸۴۶ عنوان پایندهای مشترک در دو سامانه ۴۵۳۶ عنوان (۴۲ درصد) مربوط به انتشارات خصوصی تهران و ۳۵۶۱ عنوان (۳۳ درصد) مربوط به انتشارات خصوصی شهرستان است. و تعداد ۱۷۲۸ عنوان (۱۶ درصد) مربوط به ناشران غیرخصوصی تهران و ۱۰۲۱ عنوان (۹ درصد) مربوط به ناشران غیرخصوصی شهرستان است.

بیشترین تعداد عناوین واسپاری شده مربوط به سال ۱۳۹۵ با ۱۸۶۷ عنوان است که ۴۳ درصد مربوط به انتشارات خصوصی و ۳۷ درصد مربوط به انتشارات غیرخصوصی تهران است و ۱۲ درصد مربوط به انتشارات خصوصی و ۷ درصد آن مربوط به انتشارات غیرخصوصی شهرستانها است.

و کمترین تعداد عناوین واسپاری شده مربوط به سال ۱۳۸۷ با ۳۳۸ عنوان است، که ۴۲ درصد مربوط به انتشارات خصوصی و ۲۰ درصد مربوط به انتشارات غیرخصوصی تهران است و ۲۸ درصد مربوط به انتشارات خصوصی و ۹ درصد آن مربوط به انتشارات غیرخصوصی شهرستانها است.

از بین ناشرانی که آثار خود را واسپاری کردند بیشتر ناشران خصوصی بودند که در تهران فعالیت داشته‌اند.

۴. میزان پیاپی‌های واسپاری شده براساس نوع نشریه

جدول ۴. تعداد پیاپی‌های واسپاری شده و کسری‌های آن براساس نوع نشریات مشترک در دو سامانه

کسری ها	تعداد مورد انتظار برای واسپاری		تعداد واسپاری شده		دوره انتشار
	تعداد شماره	شماره	شماره	عنوان	
-۱۴	-۱۷۳	۱۲۴۲	۱۴۱۵	۶۲۱	دو فصلنامه
۲۸	۸۱۶	۲۸۶۸	۲۰۵۲	۴۷۸	دو ماهنامه
۶۳	۱۴۹۰۶	۲۳۷۷۵	۸۸۶۹	۹۵۱	دو هفته نامه
۵۱	۱۷۰۵۸۴	۳۳۲۶۴۰	۱۶۲۰۵۶	۱۱۸۸	روزنامه
-۱۹۱	-۱۰۷	۵۶	۱۶۳	۵۶	سالنامه
۲۲	۲۰۴۴	۹۲۹۶	۷۲۵۲	۲۳۲۴	فصلنامه
۴۳	۱۴۹۴۰	۳۴۶۴۴	۱۹۷۰۴	۲۸۸۷	ماهنامه
۶۵	۷۷۸۶۷	۱۱۹۳۹۱	۴۱۵۲۴	۲۳۴۱	هفته نامه
۵۴	۲۸۰۸۷۷	۵۲۳۹۱۲	۲۴۳۰۳۵	۱۰۸۴۶	جمع

از میان ۱۰۸۴۶ عنوان مشترک در دو سامانه مورد بررسی بیشترین کسری پیاپی‌ها به هفته نامه با ۶۵ درصد تعلق دارد و کمترین کسری مربوط به فصلنامه‌هاست با ۲۲ درصد.

دو فصلنامه ۱۷۳ شماره (۱۴ درصد) و سالنامه با ۱۰۷ شماره (۱۹۱ درصد) بیشتر از تعداد مورد انتظار واسپاری شده است. به همین دلیل با علامت منفی نشان داده شده است. علامت منفی بیانگر آن است که تعداد پیاپی‌های واسپاری شده از تعداد مورد انتظار بیشتر بوده است؛ که دلیل آن می‌تواند ویژه نامه‌های همراه و یا تغییر دوره انتشار مجلات باشد. در کل، شماره‌های کسری عناوین مشترک واسپاری شده ۵۴ درصد است.

۵. میزان انواع پیاپی‌های واسپاری شده و کسری‌های آن براساس عناوین مشترک در هر دو سامانه

جدول ۵^{۱۱}. میزان کسری‌های واسپاری پیاپی‌های مشترک در هر دو سامانه به تفکیک سال‌های مورد بررسی

کسری‌ها	تعداد شماره		تعداد شماره های واسپاری شده	سال
	تعداد	مورد انتظار برای واسپاری		
۴۹	۴۲۲۷۵	۸۶۸۰۷	۴۴۵۳۲	۱۳۹۶
۴۶	۴۲۲۶۲	۹۱۷۰۹	۴۹۴۴۷	۱۳۹۵
۶۳	۱۴۴۶۹	۲۲۸۵۷	۸۳۸۸	۱۳۹۴
۵۷	۴۷۳۰۲	۸۲۷۹۶	۳۵۴۹۴	۱۳۹۳
۶۵	۴۵۴۸۰	۷۰۰۴۷	۲۴۵۶۷	۱۳۹۲
۴۹	۲۰۲۱۲	۴۱۰۵۷	۲۰۸۴۵	۱۳۹۱
۴۹	۱۹۱۳۷	۳۹۱۷۳	۲۰۰۳۶	۱۳۹۰
۴۷	۱۷۱۹۱	۳۶۷۰۳	۱۹۵۱۲	۱۳۸۹
۵۷	۲۴۵۲۳	۴۳۱۶۶	۱۸۶۴۳	۱۳۸۸
۸۴	۸۰۲۶	۹۵۹۷	۱۵۷۱	۱۳۸۷
۵۴	۲۸۰۸۷۷	۵۲۳۹۱۲	۲۴۳۰۳۵	جمع

از ۱۰۸۴۶ عنوان مشترک در دو سامانه مورد بررسی تعداد ۵۲۳۹۱۲ شماره نشریه را در برمی‌گیرد که از این تعداد ۲۴۳۰۳۵ شماره طی بازه زمانی ده ساله واسپاری شده است. یعنی ۵۴ درصد از پیاپی‌ها واسپاری نشده است. بیشترین درصد پیاپی‌های واسپاری نشده مربوط به سال ۱۳۸۷ با ۸۴ درصد است و کمترین مربوط به سال ۱۳۹۵ با ۴۶ درصد است.

^{۱۱}تعداد شماره‌های مورد انتظار این‌گونه حاصل شده است که فرضاً یک فصلنامه در سال ۴ شماره باید چاپ شود. از یک ماهنامه ۱۲ فقره باید چاپ شود و همچنین در مورد سایر نشریات لذا جمع آنها در یک سال مقدار مورد انتظار را نشان می‌دهد.

۶. میزان تعهد و پایبندی به مصوبات و قوانین واسپاری نشریات ادواری

جدول ۶. مقایسه زمانی کل پایبندهای واسپاری شده در بازه زمانی ده ساله و کسرهای موجود

کسری ها	نشریات واسپاری شده به کتابخانه ملی			نشریات موجود در سایت مطبوعات کشور		سال
	درصد	شماره	شماره	عنوان	شماره	
۶۴	۱۲۶۰۹۰	۷۰۱۲۱	۳۳۰۴	۱۹۶۲۱۱	۵۸۷۸	۱۳۹۶
۵۳	۸۹۴۴۸	۷۹۵۱۶	۳۹۳۲	۱۶۸۹۶۴	۴۷۲۲	۱۳۹۵
-۶۲	-۳۱۶۴۸	۸۲۵۱۳	۴۶۸۶	۵۰۸۶۵	۱۵۸۴	۱۳۹۴
۵۰	۶۷۲۳۷	۶۶۵۶۳	۴۶۹۰	۱۳۳۸۰۰	۳۳۵۱	۱۳۹۳
۵۸	۶۹۹۴۹	۵۰۵۹۹	۴۳۴۲	۱۲۰۵۴۸	۲۹۱۳	۱۳۹۲
۶۰	۶۷۵۵۱	۴۵۷۷۰	۳۶۳۰	۱۱۳۳۲۱	۲۶۶۲	۱۳۹۱
۵۹	۶۳۲۷۶	۴۴۴۹۶	۳۵۱۷	۱۰۷۷۷۲	۲۴۲۷	۱۳۹۰
۵۵	۵۵۳۶۶	۴۴۵۷۰	۳۳۴۴	۹۹۹۳۶	۲۱۰۳	۱۳۸۹
۵۴	۵۲۴۶۸	۴۵۱۸۳	۳۴۰۶	۹۷۶۵۱	۲۰۰۲	۱۳۸۸
۹۵	۸۹۳۸۱	۴۸۹۱	۱۵۷۲	۹۴۲۷۲	۱۸۸۸	۱۳۸۷
۵۵	۶۴۹۱۱۸	۵۳۴۲۲۲	۳۶۴۲۳	۱۱۸۳۳۴۰	۲۹۵۳۰	جمع

از ۲۹۵۳۰ عنوان پایبندهای ثبت شده در سامانه رسانه‌های کشور به جای ۱۱۸۳۳۴۰ فقط ۵۳۴۲۲۲ شماره به کتابخانه ملی واسپاری شده است. و ۶۴۹۱۱۸ شماره کسری وجود دارد. یعنی از کل پایبندهای منتشر شده در این دوره زمانی ۴۵ درصد واسپاری شده است و ۵۵ درصد پایبندهای منتشر شده به کتابخانه ملی واسپاری نشده است.

همان‌طور که در جدول مشهود است در همه دوره‌های مورد بررسی تقریباً بیش از ۵۰ درصد کسری رویت می‌شود تا جایی که در سال ۱۳۸۷ بیشترین درصد کسری (۹۵ درصد) رویت می‌شود. و می‌توان گفت که ناشران تقریباً در این سال فقط تعداد بسیار اندکی از نشریات ادواری را واسپاری کرده‌اند.

فقط در سال ۱۳۹۴ میزان واسپاری بیش از تعداد مورد انتظار بوده است که در جدول به صورت منفی به نمایش در آمده است (۶۲- درصد).

و این می‌تواند به سبب چاپ ویژه‌نامه همراه نشریات و عناوین فرعی بوده باشد که در کتابخانه ملی به صورت مستقل ثبت می‌شوند ولی در سامانه‌های کشور با یک عنوان ثبت شده‌اند و از طرفی حجم زیاد واسپاری در سال ۱۳۹۴ بعلت این بوده که کتابخانه ملی پاینده‌های دپوی وزارت ارشاد را دریافت کرد.

نتیجه‌گیری و بحث

در اکثر کشورها، مراکز ملی که وظیفه فراهم‌آوری، نگهداری و حفاظت و در دسترس قرار دادن آثار منتشر شده در کشور را برعهده دارند، اغلب منابع خود را از طریق واسپاری قانونی دریافت و نگهداری می‌کنند. همچنین برخی موسسات، گروه‌ها و ناشران برای آنکه انتشارات خود را آسان‌تر در دسترس مخاطبان بگذارند، آنها را به صورت رایگان به تعدادی از کتابخانه‌های واسپاری می‌فرستند. کتابخانه‌ها نیز متعهد می‌شوند که این مواد را به طور دائم نگهداری کرده و در دسترس قرار دهند. از جمله آثار منتشر شده در هر کشور نشریات ادواری را می‌توان نام برد. هر نشریه‌ای در فاصله زمانی معین روزانه، هفتگی، فصلی، برای مدت نامعلومی منتشر می‌شود یک پاینده است. قید نامعلوم نشان می‌دهد که در آغاز انتشار پاینده به هیچ وجه قصد بر تعطیل یا ختم دوره انتشار آن نیست گرچه برخی از آنها پس مدتی تعطیل می‌شوند. فاصله انتشار پاینده‌ها معین است و گرچه ممکن است که تاخیری در انتشار آنها رخ دهد اما ممکن است که چند شماره آن در هم ادغام شده و در یک مجلد منتشر شود و این موضوع تغییری در ادواری بودن نشریه ایجاد نمی‌کند. به لحاظ همین عامل در جریان بودگی پاینده‌هاست که در کار تحقیق بسیار ارزشمند هستند و وظیفه کتابخانه ملی است که حفظ و نگهداری و دسترسی عادلانه به این نوع آثار را فراهم نماید اما طبعاً در این راه با چالش‌ها و مشکلاتی مواجه است. یکی از این چالش‌ها بی‌توجهی به قوانین و مصوبات و عدم پایبندی به مقررات واسپاری قانونی است. از مهم‌ترین اهداف واسپاری، ایجاد و گسترش گنجینه‌ای غنی از آثار چاپی و غیرچاپی در انواع قالب‌های اطلاعاتی برای تامین دسترسی آحاد جامعه به آنها و پاسخ به نیازهای جامعه است.

پاینده‌ها از جمله منابعی هستند که هم به صورت چاپی و هم غیرچاپی وجود دارند اما از آنجا که تاکنون قانونی برای منابع الکترونیکی وضع نشده است در این پژوهش تاکید بر پاینده‌های چاپی قرار گرفت. واسپاری پاینده‌های چاپی یا به شکل سنتی و تحویل مستقیم به مجری واسپاری است؛ یا ارسال از طریق پست صورت می‌گیرد؛ و یا مجریان واسپاری یا نمایندگان آنها اقدام به جمع‌آوری آثار می‌کنند. در ایران، قاعده بر این است که ناشران، پاینده‌های چاپ شده خود را به تعداد ده نسخه به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تحویل دهند و وزارت ارشاد به واسپاری نسخه‌های مربوط به کتابخانه ملی (مصوبه جلسه ۲۰۵ مورخ ۱۳۶۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی). اما آنچه در پژوهش حاضر به دست آمد میزان اندک این همکاری و توجه به تعهدات قانونی و مصوبات است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که در طول دوره مورد بررسی:

از میان ۲۹۵۳۰ عنوان پاینده که از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز نشر دریافت کرده ۱۰۸۴۶ عنوان در دو سامانه رسانه‌های کشور و سامانه رسا (کتابخانه ملی) مشترک هستند. یعنی ۱۸۶۸۴ عنوان در سامانه رسانه‌های

کشور یا مستند نیست یا اشتباه درج شده یا با اسامی دیگری ثبت شده است که این خود نیازمند توجه جدی است.

- از میان عناوین مشترک در هر دو سامانه، ۵۸ درصد آثار واسپاری شده مربوط به ناشران تهرانی و ۴۲ درصد آثار مربوط به شهرستان‌ها است.
- از میان عناوین مشترک در هر دو سامانه، موسسات خصوصی نزدیک ۷۵ درصد واسپاری داشته‌اند و موسسات غیرخصوصی کمی بیش از ۲۵ درصد واسپاری را به خود اختصاص داده‌اند.
- از میان عناوین مشترک یافت شده در هر دو سامانه، بیشترین کسری پیاپی‌ها به هفته‌نامه‌هاست (۶۵ درصد) تعلق دارد و کمترین کسری مربوط به فصلنامه‌هاست با حدود ۲۲ درصد.
- یافته‌ها نشان داد که سالنامه و دوفصلنامه‌ها بیش از حد انتظار واسپاری شده‌اند که البته به نظر می‌رسد که این نرخ رشد دریافت کاذب باشد و اضافه شدن ویژه‌نامه‌ها و یا تغییر نوع نشریه در آن تاثیر داشته باشد.
- نتیجه تجمعی عناوین در بازه زمانی ده ساله نشان داد که مطابق سامانه رسانه‌های کشور تعداد ۲۹۵۳۰ عنوان پیاپی فعال بوده‌اند که شامل ۱۱۸۳۳۴۰ شماره می‌شود. از میان این شمارگان نیز ۵۳۴۲۲۲ شماره واسپاری شده است. یعنی ۶۴۹۱۱۸ (۵۵ درصد) شماره پیاپی (بیش از نیمی از پیاپی‌های منتشر شده در کشور) به کتابخانه ملی واسپاری نشده‌اند.
- در مورد واسپاری نشریات الکترونیکی تاکنون سیاست‌گذاری نشده است. آخرین مصوبات مربوط به سال ۱۳۶۸ است که وزارت ارشاد اسلامی را مکلف کرده که تعداد ده نسخه از نشریات چاپ شده کشور را دریافت کند و بین کتابخانه ملی و در صورت ضرورت بین کتابخانه‌های بزرگ دیگر توزیع نماید. این مصوبات نیز با نقایصی همراه است از جمله اینکه تعداد مشخص برای واسپاری ذکر نشده و دیگر اینکه ضمانت اجرای کار معلوم نیست. از آنجا که تعداد نشریات واسپاری شده به کتابخانه ملی می‌تواند بیانگر میزان تعهد و همکاری ناشران در ارسال و تحویل این گونه آثار یا میزان پایبندی به قوانین و مصوبات از سوی نهادهای ذیربط باشد این پژوهش نشان داد که میزان این پایبندی کمتر از ۵۰ درصد است.

در راستای یافته‌های پژوهش حاضر پیشنهاد می‌شود:

۱. تلاش برای تبیین قوانینی که جامعیت داشته باشد و انواع پیاپی‌ها را در برگیرد از جمله پیاپی‌های الکترونیکی برخط و الکترونیکی غیربرخط.
۲. افزودن راهکارهایی که بتواند بیش از پیش اجرای قوانین واسپاری را تضمین کند.
۳. مجری واسپاری پیاپی‌ها کتابخانه ملی باشد.
۴. کتابخانه ملی و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی همکاری بیشتر و نزدیکتری را در جهت انجام بهتر و

کامل تر و اسپاری داشته باشند.

۵. کتابخانه ملی زمینه و زیرساخت‌های لازم برای جمع‌آوری خودکار پایندهای دیجیتالی را فراهم سازد.
۶. انجام پژوهش آسیب‌شناسی فرآیند و اسپاری در ایران از دید ناشران و کتابخانه ملی
۷. نظرسنجی ادواری از ناشران به منظور اشراف بر نیازها، خواست‌ها و نظرات، پیشنهادها و انتقادات آنها به منظور بهبود فرآیند و اسپاری

مآخذ:

احمدی فصیح، صدیقه (۱۳۸۰). بررسی مسائل و مشکلات نشریات ادواری فارسی موجود در بخش نشریات ادواری کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران از دریافت تا ارائه خدمات. کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران شمال.

استیبویچ، الکساندر (۱۳۷۳). کتاب در پویه تاریخ. ترجمه حمیدرضا آژیر و حمیدرضا شیخی. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن.

پوراحمد جکتاجی، اسماعیل (۱۳۵۷). تاریخچه کتابخانه ملی. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، کتابخانه ملی.

سپهری‌نیا، عبدالکریم (۱۳۹۳). میزان اجرای قانون و اسپاری نشریات در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۲. کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران شمال.

شعبانی، احمد (۱۳۸۰). کتابخانه و کتابداری: مقالاتی در توسعه مفاهیم و تاریخ، مجموعه مقالات و اسناد. آبادان: پرسش.

قاسمی، رحیم (۱۳۹۶). تعریف و بررسی انواع و اسپاری با تاکید بر و اسپاری حقوقی. فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، شماره شماره بیست و یکم، ص ۱۷۴-۱۹۲.

قره‌باغی، محسن؛ اصغری، حبیب‌الله (۱۳۷۸). نگرشی بر قانون مطبوعات از مشروطیت تا امروز. تهران: نشر نیکان.

کاتوزیان، آذر (۱۳۸۵). «قانون و اسپاری» در دایره المعارف کتابداری و اطلاع رسانی، ج. ۲، ویراسته ابراهیم افشار، ۱۲۸۰-۱۲۸۳. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

Bhatti, M.W (۲۰۱۴). *National library of Pakistan as legal depository*. Pakistan Library and Information Science Journal , Vol. ۴۵ No. ۱, pp. ۱۸ - ۲۳.

Ibrahim, S. and Edzan, N.N (۲۰۰۴). *Legal deposit of electronic publications in Malaysia: ۱۹۸۸-۲۰۰۰*. Malaysian Journal of Library and Information Science , Vol. ۹ No. ۲, pp. ۶۳ - ۷۸.

Jasion, Jan T (۱۹۹۱). *The International Guide to Legal Deposit*. England: Ashgate Publishing Limited.

Lariviher, Jules (۲۰۰۰). *Guidelines for Legal Deposit Legislation*. Paris: United Nations Educational Scinetific and Cultural Organization.

Voorbij, Henk; Lemmen, Adriaan (۲۰۰۷). *Coverage of Periodicals in National Deposit Libraries*. Serials Review ۳۳: ۴۰-۴۴.

Lopresti, Robert; Gorin, Marcia (۲۰۰۲). *the Availability of US Government Depository Publications on the World Wide Web*. Journal of Government Information, ۲۹: ۱۷-۲۹.

استناد به این مقاله:

قاسمی، رحیم، نشاط، نرگس، علیمحمدی، داریوش، افشار زنجانی، ابراهیم. (۱۳۹۹). پیابندها در آینه واسپاری قانونی. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات